

Oláh Sándor

Láthatatlan elszegényedés

Írásunk esettanulmány egy székelyföldi falusi háztartás alkalmazkodási stratégiáiról a kilencvenes évek közepének romániai gazdasági recessziója idején. Először röviden vázoljuk a nagytársadalmi változásoknak azokat a trendjeit, amelyek a falusi háztartásgazdaságokra a jelzett időszakban hatást gyakoroltak, majd egy esetbemutató után a makrogazdasági átalakulások nyomására a rurális környezetben beindult mikroszintű folyamatok részleges megragadására törekedünk. A témaválasztásunk mögötti problémakört Alexandr Sz. Ahiezer orosz társadalomkutató a következőképpen fogalmazta meg: „Mindenesetre látnunk kell, hogy a nép vagy ország konkrét történelmi fejlődése kedvezőtlen eredményekhez vezettek. Ez mindenekelőtt abban fejeződik ki, hogy a tömegek nem képesek kellőképpen megfelelni a történelem kihívásának. A mai problémák megkövetelik, hogy fokozzák az összes tevékenységi forma, a reprodukció hatékonyságát, az önátalakításra irányuló reflektív képességet” (Ahiezer 1995:137). A rurális övezetek kutatói e kívánatos képességekkel ellentétben azt tapasztalják, hogy a kelet-európai rendszerváltás után a falusi lakosságra jellemző „a mindennapi életben való eligazodásra való képtelenség, az életsors alakítására való képtelenség, a tehetetlenség, az elhatározások véghezvitelére való képtelenség, a gondok enyhítésére, és a problémák megoldására való képtelenség, a jövőt illető pesszimizmus, sőt még a magányosság érzése tekintetében is - falun a legválóságosabb a helyzet” (Andorka 1994:16).

A romániai átmeneti időszak gazdasági nehézségei talán egyetlen társadalmi csoportot sem terhelnek annyira, mint a vidéki - főleg a hátrányos helyzetű térségekben élő - lakosságot. Az általános gazdasági visszaesés közepette a szocializmus korszakában vidékre telepített ipar mély válsága, a mezőgazdasági termelés hanyatlása, a

reálbérek csökkenése, a munkanélküliség az ország lakosságának 45,6%-át kitevő falusi népességet fokozott mértékben sújta. Általános az intézményes ellátottság alacsony színvonala, az intézmények szegénysége, az infrastruktúra rendkívül elmaradott állapota. Miközben Európa nyugati felében a mezőgazdaságban túltermelési válság van, és a kormányok az ágazat támogatásának hatékonyabb módjait keresik, valamint a rurális területek túlélésnek megoldásán dolgoznak (Kovách 1995:78), Romániában, több más volt szocialista ország helyzetéhez hasonlóan, alacsony a termelékenység, mindmáig nem sikerült kidolgozni egy átfogó agrárstratégiát. Az ország mezőgazdasági ösztérületének közel 44%-át egyéni parasztgazdaságok művelik meg, 38%-a a magántulajdonon társult gazdaságok keretében van, 18% körüli az állami tulajdonban maradt föld (Vincze 1995:38). A kormányzat időnként meghirdetett gazdasági programjai (1993; 1995) a családi vállalkozói gazdaságok, a társult gazdaságok és az állami nagybirtok támogatását tartják fontosnak, a mezőgazdasági terület közel felén gazdálkodó 2,6 millió önellátó kisparaszti gazdaság támogatását elvileg sem vállalják. A zömében kisbirtokos családok saját munkaerőre, csak önellátásra, vagy esetleg gyenge piaci részvételre is alapozott termelése a mai gazdasági konjunktúrában csak a létfenntartás korlátozott keretek közötti újratemelését teszi lehetővé.

A falusi családok százezrei kényszerülnek a szocializmus évtizedeiben kialakult igények visszafogására, az azonnalnak tűnő szükségletek elnapolására. A korábbi években kialakult ellátottsági szintjük stagnál, a tartós fogyasztási cikkek állománya nem fejlődik. A hűtő mellé nem kerül fagyasztógép, a fehér-fekete televíziót már nem lehet színesre cserélni, korlátozni kell a kiöregedett autó használatát. A letűnt rendszer kritikus elemzői gyakran kifejtik, hogy jellemző volt az alacsony életszínvonal, és az embereket a krónikus hiány sújtotta. Az addig is szegény falusi lakosság tapasztalata e korszakról azonban - a mai helyzetéből visszapillantva - ellentmond ennek a nézőpontnak. Ma a letűnt szocialista korszak társadalmi valóságából az a fontos az emlékezőknek, hogy az akkori „helyzet teljes foglalkoztatottsággal párosult és szerény mértékű társadalmi, gazdasági biztonsággal. Bizonyos fokú egyenlőség nyomta rá bélyegét a társadalomra” (Kornai 1993:222). Ezzel szemben a mai helyzetben a növekvő társadalmi egyenlőtlenségek, a lemaradás, az

elszegényedés érzékelése széles társadalmi csoportok nehezen elviselhető mindennapi tapasztalata. „Különösen kritikus a helyzete a félreeső, rossz természeti adottságokkal rendelkező, előregedő falvak lakóinak, akik a kezdeti nekilendülés után ma már csak a jobb és közelebbi parcellák megművelésére szorítkoznak, a legszükségesebb élelem előteremtése céljából” (Vincze 1995:39). A hátrányos gazdasági helyzet az elszegényedésnek csak egyik oldala, a falusi társadalmakban élőknek nemcsak a fizikai, hanem a társadalmi életesélyek csökkenésével, kapcsolathányal, a társadalmi kirekesztődéssel is számolni kell.

Hargita megyében a lakosság 59,3%-a él falun és a megye művelés alatti területeinek 93%-a van magánkézen - vagyis az önellátásra berendezkedett családi kisgazdaságok tulajdonában. Erről a termelési szervezetről az agrárszakemberek megállapítják, hogy az alkalmazott technológiával, és önkiszákmányoló munkával biztosítható létfenntartás menedéket jelent a családtagoknak a jelenlegi válságos helyzet átvészelésére, de alacsony a termelékenységük, és többségük nem fejlődőképes. A gazdasági hatékonyság növelésének fő akadályait a föld- munkaerő- és tőkehiány, az alacsony gépesítettségi fok, a hiányzó korszerű termelési tapasztalatok, kapcsolatrendszerek, termelési, együttműködési és értékesítési rendszerek hiánya jelenti. Mindezekből a hiányosságokból szakemberek azt a következtetést vonják le, hogy a családi kisgazdaságok mai termékszervezetükkel nehezen integrálhatók a korszerű, versenyképes termelési formákba, és a mai gazdálkodási gyakorlat fennmaradása hosszú távon a falusi régiók elszegényedéséhez vezethet. Sürgetik a gazdálkodási magatartásmód megváltoztatását, a szemlélet- és szerkezetváltást a kistermelők gazdaságaiban, a hatékonyság és versenyképesség érdekében „a betokosodott mezőgazdasági hagyományok feladásának elkerülhetetlenségét” hirdetik (Tóth 1995:153). A fentiek természetesen a gazdasági racionalitás szempontjai szerint ítéelő külső szemlélők megállapításai (e helyen nem részletezhetjük, hogy a falusi régiók gazdasági szereplői miért nem követik a szakemberek elvárásait). Az elszegényedésnél maradva, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy a kedvezőtlen társadalmi folyamatok hatásait minden esetben az egyének szubjektív megítélésének szűrőjén keresztül érzékeljük (Lengyel - Tóth 1990:31), akkor rájöhethetünk,

hogy az individuum szintjén, „elméleti és módszertani szempontból egyaránt nehéz megmondani, hogy ki a szegény” (Andorka 1994:9).

Fogalmi kitérő

A szegénységről szóló irodalom **abszolút** és **relatív** szegénységről beszél. Az **abszolút** szegénységen a kutatók azt az állapotot értik, amikor az egyén szintjén a fizikai erőnlét fenntartása is veszélyeztetett. Másszóval az éhezés, az éhhalál fenyegeti.¹ Az „abszolút” mércét történelmi viszonylagosság jellemzi, de emellett számos gazdasági-társadalmi tényező függvénye, hogy az egyes országokban az életszínvonal milyen minimumszintjeit alakítják ki a mérhető jövedelmek, juttatások és ellátottságok alapján. A létminimum legalsó szintjének megállapításánál országonként markáns különbségek lehetnek.

A **relatív** szegénység fogalmának meghatározása Peter Townsend nevéhez fűződik. Szerinte az egyének akkor élnek szegénységben, ha nem áll rendelkezésükre elegendő forrás ahhoz, hogy úgy táplálkozzanak, olyan tevékenységekben vegyenek részt, és olyan életfeltételekhez, javakhoz jussanak, amelyek társadalmukban szokásosak vagy legalább széles körben elfogadottak és helyeslésre találnak (Idézi Zombori 1994:150). A fentiek értelmében a szegénység észlelése az egyén szintjén nemcsak az anyagi nélkülözéssel, hanem a társadalmi egyenlőtlenségek érzékelésével is összefügg. Következésképp az olyan fogalom, mint az életszínvonal, mélyen szubjektív, függ azoktól az emberektől akik átélik, nem lehet külső szempontok alapján kidolgozott, objektív mutatókkal meghatározni mint pl. a jövedelmek, a fogyasztás vagy a kiadások mértéke. Ugyanígy a jólét fogalmában is benne rejlik a személyes kööttség, a fogyasztás adott rendjét minden egyén másképpen fogja megítélni. „A legtöbb ember fogyasztási szokását jelentősen befolyásolják a társadalmi normák, értékelését pedig nagymértékben meghatározza a többiek helyzetével való összehasonlítás” (Jacobs 1993:203). Ez a megállapítás hangsúlyozottan érvényes az olyan interaktív - kommunikatív társadalmi közegben, mint a székely falu, ahol az egyén számára belátható kiterjedésű lokális társadalmakban a mindennapos szociális érintkezéseknek sűrű személyközi interakciók adnak keretet.

Az individuális helyzetértékelésekhez a mikrokörnyezetben jelenlevő vonatkoztatási csoportok szerepe mellett az egyén saját korábbi életútján is található olyan referenciapontokat, amelyekhez viszonyítva érzékelheti rossznak, elviselhetetlennek az aktuális helyzetét vagy jövőbeni perspektíváit. Ennek a viszonyítási eljárásnak tapasztalataink szerint ma széleskörű társadalmi relevanciája van.

A személyes vagy családi helyzetmeghatározások szorosan összefüggnek a már kialakult igényszerkezetekkel, aspirációkkal, szükségletekkel is. „Az emberek határozottan érzik, hogy mire van szükségük, s ezek az érzések kultúrák és korok szerint óriási mértékben változnak” (Doyle-Gough 1991:61). A minden korszakban, így a jelenben is érvényesülő szükségletek, aspirációk tulajdonképpen társadalmi termékek, s ennek megfelelően történetiségük van. Tapasztalataink szerint a mai székelyföldi falusi környezetben a szükségletek észlelésekor egy jelentős társadalmi réteg esetében alapvetően arról van szó, hogy a mindennapi életgyakorlatban létjogosultságot követelnek maguknak olyan várakozások és igényszerkezetek, amelyek egy más, a maitól eltérő (kedvezőbb) feltételrendszerben alakultak ki. (Ezt a jelenséget az alábbiakban egy háztartásgazdaságban érvényesülő különböző magatartásmódokon keresztül mutatjuk be.)

Összefoglalva: ha fogalmilag helyesnek fogadjuk el azt a meghatározást, hogy a szegénység a valamitől való megfosztottság állapota, ez lehet helyes értelmezés, de a fogalom üres marad, ha nem mondjuk meg azt is, mi az a valami, amitől a szegények megfosztottak. Az igazi tartalmi kérdés tehát az, hogy mitől való megfosztottság jelenti a szegénységet a mai székelyföldi falusi környezetben?

Szempontok és relevanciák

A vizsgálatra kiválasztott nukleáris család kétgenerációs, négytagú, de alkalmi gazdasági kooperációban él mindkét házastárs idős szülei is. A családfő önálló gazdálkodó, közel két évtizedig állami alkalmazott volt, négy éve elbocsátották. A feleség egy helyi intézménynél, a fogyasztási szövetkezetnél dolgozik, a gyermekek középiskolások.

Úgy véljük, a szóbanforgó család megélhetési módjával, életvezetési szokásaival, kialakított életkereteivel, társadalmi kapcsolataival a mai falusi középnemzedékhez tartozó családok egy típusát képviseli. Azért döntöttünk eleve középkorú felnőttek családjának vizsgálata mellett, mert tapasztalataink szerint a középnemzedék életgyakorlatában, értékorientációjában, életvitelének alakulásában a romániai fordulat utáni nagytársadalmi folyamatok hatásai és a korábbi években kialakult aspirációk konfliktusa több vonatkozásban nyomonkövethető, mint egy fiatal vagy egy idősebb család esetében. Ez a családtípus a szocializmus évtizedeiben alakította ki életkereteit, az ebben a korszakban rendelkezésre álló anyagi és társadalmi erőforrásokból építkezett, másszóval ennek a korszaknak a gazdasági-társadalmi produktuma. Az utóbbi évek makrotársadalmi változásai ezt a családtípust több vonatkozásban érintették, mint például a szocializmus modernizációs kísérletét megelőző időkben a premodern értékek és normák rögzülésével kialakult igényszerkezetű idősebb családokat. Ez a véleményünk nem azt jelenti, hogy az igényeket, aspirációkat merev, változatlan alakzatokként értelmezzük, de a kvázi-archaikus falusi társadalmakra jellemző konzervativizmusról nem feledkezhetünk meg.

A környezet jellege, állapota - a szociális helyzet egyik fontos mutatója - jelentősen meghatározza az egyén vagy a család társadalmi, fizikai életesélyeit. Így pl. jelzésértékű, hogy a települési hierarchia milyen szintjén található a vizsgált család lakóhelye. Romániában, mint más kelet-európai országokban, társadalomtörténeti örökség a központi erőforráselosztó centrumok és a félreeső peremvidékek infrastrukturális ellátottságának nagyfokú különbsége. A városoktól, ipari övezetektől, közigazgatási központoktól, közlekedési csomópontoktól való távolságok növekedésével általában arányosan romlik a települések munkaerőpiaci helyzete, az innen elérhető szolgáltatások minősége és mennyisége.

Az alább bemutatásra kerülő háztartást egy székelyföldi viszonylatban közepesen hátrányos helyzetű településről választottuk. Ez azt jelenti, hogy a másfélezres lélekszámú falu önálló közigazgatási egység a szokásos helyi intézményekkel (nyolc osztályos iskola, orvosi rendelő, szövetkezeti egységek, posta), a napi egy autóbuszjáratral a 45 kilométerre lévő megyeszékhelyre,

rossz utazási feltételekkel. A szakképzett munkaerő csak részben talál alkalmazást a napi ingázással elérhető, többnyire csak időszakosan működő egy-két ipari vállalatnál. A helyi szolgáltató intézményekben időnként megüresedő állásokba való bekerülésért versengés folyik. Ezek az állások azért magas presztízsűek, mert megspórolható az ingázás, a havi kis fizetések mellett nagy vonzereje van a nyugdíjjogosultság reményének, emellett lehetőség marad a részmunkaidős gazdálkodásra is. Ez a gyakorlat a szocializmus évtizedeiben falvakon kialakult - akkor sikeresnek tartott - életvezetési modell folytatásának kísérlete.

„Az eset”

Az itt következő történetet egy negyvenhárom éves nő mondta el. Beszélgetésünket többéves ismeretség előzte meg, kérése az volt, hogy személye maradjon névtelenségben, ezért kutatásaitokai okokból elhallgattuk lakóhelye nevét is.

„A mi jó időnk lejárt...”

„1975-ben házasodtunk össze a férjemmel. Mindketten itt a faluban nőttünk fel, úgyhogy azt mondhatom, majdnem gyermekkorunktól ismertük egymást, egymás családját. Én középiskolát végeztem, már házasságunk előtt itt dolgoztam a szövetkezetnél az irodán, de akkor még nem voltam könyvelő, csak később vettem részt egy továbbképző tanfolyamon. Amikor összeházasodtunk, a férjem a városba ingázott, az utasszállító vállalatnál dolgozott, forgalmista volt.

Először az volt a tervünk, hogy beköltözzünk a városba, és én fogok majd ingázni egy ideig, amíg sikerül nekem is valahol munkahelyet találni. Akkor még ilyen végzettséggel ez nem lett volna akkora gond, mint ma. Ki is utaltak volt a férjemnek a vállalatnál egy garzonlakást, néhány hónapra rá, hogy egybekelünk. Kitakarítottuk, kimeszeltük, de nekem egyáltalán nem tetszett a lakás se és a környezete se, sok jöttment ember lakott ott, veszekedéseket, cirkuszokat lehetett hallani az alatt a rövid idő alatt is, amíg

odajártunk takarítani, úgyhogy nekem nagyon elment a kedvem az odaköltözéstől. A férjem látta, hogy mennyire idegenkedem, ezért aztán nem is nagyon akart ő se meggyőzni a beköltözésről, így a dolog akkor annyiban maradt. Itthon maradtunk, a szüleim udvarán, ide építettünk, jobban mondva bővítettük a házat. A férjem szülei is a faluban élnek, neki még van egy testvére, az én szüleim ragaszkodtak ahhoz, hogy itthon maradjak férjhezmenetelem után, nincs testvérem, nem akartak magukra maradni öregségükre, így aztán a férjem költözött hozzánk, ahogy nálunk mondani szokták, férjhez jött.

Ha most végig gondolom a házasságunkat, és még hozzáképelem azt, ami ezután jöhet a mi életünkbe, azt kell mondanom, hogy ha valami véletlen szerencse nem ér, a mi jó időnk lejárt. Mindamellet, hogy nem vagyok könnyen elkeseredő természetű, nem látok semmiféle reményt arra, hogy a mi családuk ki tudná önerejéből húzni magát a mostani nehéz helyzetből. Ne gondolja, hogy mostanában valami váratlan nagy szerencsétlenség ért minket, nem erről van szó. Fokozatosan, majdnem azt mondtam, hogy észrevétlenül kerültünk a mostani kilátástalan helyzetbe az elmúlt néhány év alatt. Alig vagyok még negyvenhárom éves, az uram is még az ötvenen innen, de sokszor az az érzésem, hogy megvénültünk. Nincs meg már bennünk az a törekvő tenniakarás, az a lendület, ami házasságunk első tíz-tizenöt évében megvolt. Különösen a férjemen látom ezt a céltalanságot, tehetetlenséget, és ez sokszor elkeserít... Ő már négy éve munkanélküli és ez az állapot kihatott nemcsak az anyagi helyzetünkre, azt kell mondjam, hogy a házasságunk is megromlott azóta.

Az első időkből a családuk szépen gyarapodott. Sose volt magas a fizetésünk, inkább jó közepesnek mondanám, de a pénzt mindig meg tudtuk becsülni, ebben nagyon egyetértettünk. Az is igaz, hogy mindketten a családjainkban már gyermekkorunktól láttuk, hogy a pénzt a szülők sok munkával keresték, és kétszer is meggondolták, hogy mire költik el. Aztán ezt a szokásukat mi is előörököltük, eltanultuk.

Az elmúlt esztendőkből, amíg még a férjem a városban dolgozott, munkaidő után itthon mindig került olyan elfoglaltságunk, amivel a fizetésünket tudtuk pótolni. A szülők kollektívtól kapott háztáji földjein dolgoztunk édesanyámékkal közösen, innen a háztartásom

szükségeire sokminden kikerült, a terményeket közösen használtuk, disznót, majorságot tarthattunk.

Két gyermekünk született, két lány nagyon hamar egymás után, csak egy év a különbség közöttük, nevelésükben nagy segítségünkre volt édesanyám. Amikor letelt a szülési szabadságom, mindkét alkalommal gond nélkül mehettem vissza dolgozni, édesanyám itthon rendezte a gyermekeket. Az első években, amikor láttuk, hogy a félretett tartalék pénzünk szépen gyarapodik, elterveztük, hogy kibővítjük a lakást, hozzáépítünk még egy szobát, és korszerűsítjük. Akkoriban vezették be a faluba a vizet, mindenki fürdőszobát épített, hát mi is nekifogtunk annak is. Építőanyagokat vásároltunk, téglát, cserepet, cementet, a fürdőhöz kazánt, kádat, mindent, ami kellett. A férjem nem volt szakembere semmiféle szerelő, építőmunkának, de a fizetéseinkből az anyagbeszerzés mellett mindig meg tudtuk fizetni a kőművesek munkadíját is.

Mikor a lakás rendben volt, még egy nyárikonyhát is melléje ragasztottunk, és akkor azt mondtuk, most már az építésből nekünk elég, be is kell rendezni, ami megvan. Bútort vásároltunk, szőnyegetek szépeket, én mindig szerettem a jót és a szépet, ezt ne vegye dicsekvésnek, de most is megnézheti a szobáimat, a lányaimat is úgy neveltem, hogy becsüljék a jót, és a szépet szeressék. Nálam bármikor rendben találja a házat. Na, aztán a bútorok mellé, vagy talán még azelőtt mosógépet, centrifugát, hűtőt vásároltunk, volt úgy, hogy részletünk is volt, de hát azt akkor nem nagyon éreztük meg, és jó volt, mert már itt volt a házamban, s használhattam addig is, amíg lejárt a részlet.

Hát ment az élet szépen, elkezdtünk autóra is gyűjteni, pedig én nem is gondoltam sokáig arra, hogy még autónk is lehet, de amikor láttuk, hogy mások részletre is bele mernek vágni, mi is megpróbáltuk, és nyolcvanhatban sikerült is megvásárolni. Tudtunk úgy gazdálkodni a jövedelmekkel, hogy ez is meglett. Az autóval aztán már egy kicsit szabadabban mozoghattunk, igaz, azelőtt szabad időnk se sok volt, főleg az utazgatásra az építések miatt. De az autóval szabadságunk alatt elmehettünk nyaralni is a gyermekekkel, voltunk a tengerparton, Félixfürdőn, Szovátán. Meglátogattuk a Temesváron élő rokonokat, szóval egy-egy kicsit kimozdultunk a faluból néhány napra minden esztendőben. Megengedhettük magunknak az akkori fizetésekből, és abból, amit még hozzá tudtunk pótolni a munkaidő után. Költöttünk

ruházatra is, mert ha az ember elment egy társaságba, ott legalább úgy kellett öltözzön, mint más, másképp hogy érezheti magát az ember? Társaságba pedig jártunk, nem is ritkán, igaz, legtöbbit csak itt a faluban, de hát az öltözködésre itt is adtak az emberek abban az időben, és most is adnának, ha lenne rá módjuk úgy, mint akkor. Az itthoni falusi értelmiségről beszélek, akiket ismer, merthát hozzuk mérem magunkat is a munkaköröm után, meg a férjem barátai után is valahogy ebbe a társaságba sorolódtunk be, és hát a látókörünk is inkább hozzuk talált, én azt gondolom. Nem is volt baj soha a társaságban miattunk, vita vagy kellemetlenség nem volt, legalábbis én nem vettem észre ilyensmit. Nagy névnapokat rendeztünk, előfordult, hogy húsz-huszonöt személyre terítettünk. Máskor közösen összetársultunk, és elmentünk színházba a városba, igaz, ez évente csak egy-két alkalommal ha előfordult.

Szóval azt kell mondjam, ha a mostani helyzetünket nézem, hogy nem voltak anyagi gondjaink egyáltalán, amit kitűztünk magunk elé, azt el is tudtuk érni. Az igaz viszont, hogy mindig elég reáisan mértük fel a lehetőségeinket, azt hiszem, nem tűztünk magunk elé elérhetetlen célokat. Még olyanokat is visszahallottam akkoriban, hogy irigykedtek ránk a faluban, amiért olyan szépen haladtunk. Építettünk, autót vettünk, ezt akkor se tudta mindenki megtenni, ha egy kicsit könnyelmű volt, akkor már nem, akkor már nem lehetett akármilyen jó világ is volt... Az uram egyszer egy Karácsonyra a szokásosnál gazdagabban megajándékozott, vásárolt egy szép bundát, ekkor is, ezt is visszahallottam a faluból, sokan nem tudták szó nélkül hagyni, hogy „bezzeg, milyen jól van dolgunk”... Hát jól is volt akkor, nem is panaszkodtam. De hát mindig ilyen volt, azt hiszem, ez a falusi élet, az emberek odafigyelnek mindenre, számontartják azt is, hogy a másik mit eszik, s ha valaki egy kicsit jobban halad, mint a többi, azt sokan visszahúznák, nehogy véletlenül igen előrehaladjon.

Na, de elteltek a jó esztendőök, azt hiszem. A baj akkor kezdődött, amikor emlegetni kezdték a munkanélküliséget. Hát ez olyan valami volt akkor, amihez elég nehezen szoktunk hozzá. Addig mindenkinek volt munkahelye, aki dolgozni akart. A férjem nagyon nehezen viselte el, hogy máról holnapra azt mondják az embernek a munkahelyén, hogy tovább nincs szükség rád. Ez nem volt ilyen drasztikus változás az ő esetében, mert először el-elküldték rövid

időre, aztán újra visszahívták, de a végeredmény csak az lett, hogy véglegesen elküldték. Hogy milyen szempontok alapján éppen őt és még néhány munkatársát, az most mellékes, emlékszem, hogy hetekig nem lehetett hozzászólni, annyira kiborította az akkori helyzete. Aztán kapta a munkanélküli segítyt, utána a törvényes szociális támogatást, s most már nem kap sehonnan semmit. Kezdetben még reménykedett, hogy el tud helyezkedni valahol, kilincsel is egy darabig, de hát a szakmája nem olyan, hogy nagyon keresnék, nincs sok munkalehetőség. Szerencsénkre az én munkahelyem stabilnak mutatkozik még mindig, csak az a baj, hogy az én fizetésem csak olyan gyenge-közepes a mai világban. Ha elmegyek egy-két havonta a városba, hát elkecserevedve jövök vissza, olyan árak vannak, de hát ezt mindenki tudja, nem kell mondjam...

Szóval a férjem már lassan négy éve munkanélküli. Közben nálunk a faluban is felszámolták a közös gazdaságot, mi is visszakaptunk két tehenet, mármint a szülők, szántóföldeket, a faluban lévő kerteket. Ezeken a földeken gazdálkodunk most, nagy részükön mi, a szüleink már nagyon megöregedtek. Nem volt és nincs más megélhetési lehetőség, bele kell kapaszkodjunk abba, ami van. De nagyon nehéz így a gazdálkodás, ahogy mi csináljuk. Föld lenne elég, nyolc hektár fölött van minden együttvéve, de nincs hozzá semmiféle gazdasági felszerelésünk a kéziszerszámokon kívül. S ebből kifolyólag mindenért sok pénzt kell kiadni. Meg kell fizessük a trágyázást, szántást, tárcsázást, a cséplést. Sokba kerül a takarmány hazaszállítása, mert nincs fogatunk. Pedig lehetne is, de hát a férjemet arra, hogy ő lóval vagy tehénfogattal gazdálkodjon, azt hiszem, nem is lehetne rábeszélni. Nem is tudom, miért. Lehet, hogy az az oka, hogy ő nem egy átlagos falusi családban nőtt fel. A szülei nem földművelésből élő emberek voltak, hanem szabók, ő gyermekkorában mezei munkával nagyon keveset dolgozott, s főleg állatokkal egyáltalán nem, nem szokott hozzá. Ez a falusi élet pedig olyan, hogy aki kicsi gyermekkortól nem szokott bele, annak aztán később nagyon nehéz.

Így most a földeket megműveljük, ahogy tudjuk, takarmányt készíttünk a két tehennek, de haszon az nagyon kevés, nem annyi, amennyi lehetne a sok pénzkiadás miatt. Abból, amit megtermelünk, pénzt csak a tejért kapunk, egyebet semmit nem adunk el, nem termelünk semmi másból eladható felesleget. Mindent próbálunk

előállítani, amire a háztartásban szükség van, zöldséget, gabonát, krumplit, gyümölcs van a kertekben, ezekből aztán befőzők, raktározok el télire mindenből, amennyit csak lehet. Most nem vásárolok az üzletből például semmi befőtt- vagy lekvárfélét, azt mind házilag előállítom, a tavaly még egy korsó almaecetet is sajtoltunk, hogy azt se kelljen a boltban megvenni. Sokszor eszembe jut az egyik nagyanyám, ő egy igen tehetséges, okos asszony volt falusi viszonylatban, és nagyon beosztó, takarékos háztartást vezetett. Sok hasznos dolgot tanultam tőle, hogy miképpen kell úgy beosztani az élelmiszert, a főzésnél az adagolást, hogy ami szükséges, az meglegyen, de pazarlás nélkül. Mert ő mindig azt mondta, hogy ha egy háztartásban az asszony pazarló, az sokkal rosszabb, mintha a férfi lenne az...

Úgyhogy az élelmiszerellátásunk így megoldott, a baj a pénzzel van. Az most már az utóbbi időben soha nem elég, egyik fizetés nem éri utol a másikat. Pénztartalékunk ami volt, még a kilencvenes évek elején teljesen elfogyott, most már rendszeresen előfordul a hónapvégi pénzzavar, amit a mi háztartásunkban nem ismertem, amíg ránk nem köszöntött ez a demokrácia. Ilyenkor aztán kölcsönkéréssel oldom meg a helyzetet, igaz, a legszükségesebbekre még mindig kaptam az én szüleimnél, vagy apósoméknál, a családban valahogy megoldottuk mostanáig, szerencsére nem kellett idegenhez menni. Igaz, nagy összegekről soha nem volt szó, és nem is lehet, mert most már nagy költségekbe nem fogunk, nincs hozzá alapunk. Azt ne is mondjam, hogy vége a nyaralásoknak, az utazgatásoknak, az én szabadságom az első naptól az utolsóig a háztartási és a mezei munkákkal telik el, sokszor érzem, hogy nagyon belefásultam ebbe a szünet nélküli robotolásba. De nincs megállás, nem lehet, minden nap végezni kell a munkaidő után az itthoni bajokat is, igaz, a leányaim is sokat segítenek, szükségem is van rájuk, mert most már a szüleim háztartása is lassan ránk nehezedik.

Társaságba szinte sehova nem járunk, csak ha valamelyik közeli rokonhoz kell menni valamilyen családi eseményre. De nem csak mi élünk ilyen visszahúzódó életet, vége a nagy társasági életnek nem csak részünkről, más családok is, akikkel régebb összejártunk, nehezebben élnek, úgy látom. Nem tartunk már névnapokat két tucat meghívottal, erre most már nemcsak nekünk, másnak sem nagyon jut, legalábbis itt a faluban.

A legnagyobb baj a mi családjunkban még mindig nem az, amit elmondtam, ezek még valahogy mind elviselhetők lennének, de ott vannak a gyermekek, az ők jövőjükéről van szó elsősorban. Látom tapasztalom, hogy már az elindulásuk sem olyan, amilyen kellene legyen, amilyenek én szeretném. Mert nem tudom, nem tudjuk úgy elindítani, ahogy szerintem kellene. A városi iskola, ahova naponta ingáznak, nagyon gyenge, olyan évfjáratok végeznek, hogy egyetlen diák se jut tovább főiskolákra. Ha volna annyi pénzünk, amennyi nincs, az én gyermekeim is lehetnének egy nagyobb város jobb iskolájában, de ez elérhetetlen, nem tudjuk megfizetni a bentlakás költségeit a kettőnek. S akkor melyiket küldjem? Egyiket se küldhetem külön-külön, mit fog majd szólni később az, amelyik marad? Én ezt tudom személyes tapasztalatból - mert annak idején én se kaptam megfelelő anyagi támogatást, hogy a gimnázium után tovább próbálkozzak - tudom, hogy milyen érzés, amikor a társaid mennek tovább egyetemre, és te maradsz, pedig nem vagy tehetségtelebb egyáltalán, mint ők. Szóval nagyon nehéz lesz, attól félek már most, hogyan fogok én majd akkor megállni a gyermekeim számonkérései előtt. Mert maholnap végeznek a középiskolával, hogy utána mihez fognak kezdeni, nem tudom. De kiutat nem látok. És ez nagyjából egyedül az én gondom a családban, ez keserít el, a férjem mintha beletörődött volna ebbe a helyzetbe, már igazán talán nem is akar semmit. Elvégezi a napi dolgát, de nincs terve, hiányzik belőle valami, ami régebb hajtotta. Nem érdekli, hogy mikor mire kell, van-e elég pénz, meg se kérdezi, tudtam-e adni a leányoknak, amire szükséges? Minden rajtam kell megforduljon, nekem kell mindent beosztanom, mindenre gondom legyen, s emiatt bizony veszekedés is előfordul mostanában közöttünk elég gyakran. Tudom, hogy neki nagyon nehéz volt ezt a helyzetet elfogadni, a sebhóvá se tartozással nehéz neki kibékülni. Sajnálom, de én se tudok mindig elég türelmes és elnéző lenni, elég gyakran összeszólalkozunk, nem akarok belenyugodni, hogy lassan mindenről levette a gondját. Azt látom, hogy neki is lennének igényei, és ezekről le kell, muszáj lemondania. Ő is szeretné az autóját kifogástalan állapotban karbantartani, de hát erre se jut, legalábbis nem akkor, és nem annyi, amennyire szükség volna. Azt is meg kell gondoljuk, hogy mikor, hova autózunk, drága a benzin.

Mindenképpen visszaestünk, lassan visszacsúsztunk, pedig most egy olyan időszakban van a családnak, hogy sokkal több pénzjövedelemre lenne szükségünk. A lányok iskoláztatása, a mindennapos utazás, a szórakozás kiadásai már most nagyon megterhelőek, s még mi lesz ezután, mert még nehéz évek következnek akkor is, ha minden normálisan alakul. Mert, ha majd férjhez készülnek, miből fogom én őket kistafirungozni, mikor most évek telnek úgy el, hogy nem tudok semmi nagyobb dolgot vásárolni nekik, amit félretehették. Ha nem jönnek jobb napok, más megoldás nem lesz, az én bútoraimat, kelengyéimet kell felosszam közöttük.

Vannak most is, akiknek nagyon kedvez ez a mostani rendszer. Igaz, itt falun nem sokan, inkább városban a rokonaimon látom, hogy nagyon haladnak. Hát igen, ha van a családban egy olyan szakma, vagy munkakör, amit keresnek s jól megfizetnek. Vagy ha valami mellékálláshoz hozzájut az ember, ahol második műszakban dolgozhat. De itt falun ilyenekre nincs lehetőség, itt csak a föld van, csak az jut a legtöbb családnak, de az nagyon gyenge jövedelmet hoz nekünk.

Az én háztartásomban is elkélne egy-két korszerűbb berendezés. Nincs fagyasztógépem, jó lenne egy automata mosógép, sok munkától megkímélné, több időm lehetne egyébre, de egyre távolodik annak a lehetősége, hogy megvásárolhassuk. Pedig lett volna rá egy jó esély kilencvenegyben, de akkor a színes tévé mellett döntöttünk, és ezt én sokat bántam azután.

Azt nem is mondom, hogy az öltözködésünkre most már majdnem semmit nem tudunk költeni, legalábbis a mienkre nem. A leányoknak még egy-két jó holmit megveszünk, de csak a legszükségesebbeket. Azt mondja a múltkor a nagyobbik, hogy mikor lesz nálunk úgy, hogy valamit, például egy táskát azért vásárolunk meg, mert tetszik, nem azért, mert feltétlenül szükségünk van rá. Hát nem tudom, nem tudom, hogy az az idő nálunk mikor jön el... Mindenesetre ami nagyon kell, ami másnak is van, azt még valahogy nekik még mindig meg tudtuk venni, igaz, például a ruhaneműt legtöbbször először a turkálóknál keressük. De muszáj, mert látják, hogy másoknak is van, és akkor nekik is kell, ezt én megértem, s az apjuk tudta nélkül el is rendezem. Ami nekünk a férjemmel kell, azt megkötöm, megvarrom amit csak tudok, hogy azért legalább pénz ne kelljen kiadni. Az

irodai munkám mellett a sok otthoni tennivalót, úgy érzem, egyre nehezebben tudom végezni.

Ez a szegénység olyan szegénység nálunk, ami nem látható, az tudja csak, aki benne él, mert bárki bejöhet a házamba, nem mondhatja, hogy szegénységet lát, ez falusi viszonylatban egy jól szituált család, azt mondja, mert azt látja. De azt már csak mi tudjuk, hogy vannak lemondások, hónapvégi pénzzavarok, csak mi tudjuk, hogy mire nem jut a keresetünkből. Az az érzésem sokszor, hogy azért küzdünk, hogy a látszatot magunkról fenntartsuk mások előtt”.

Következtetések

Óvakodunk attól, hogy a háztartások alkalmazkodási stratégiáiról a fenti esetből túlzottan általánosító következtetéseket vonjunk le. Nyilvánvaló, hogy a helyzetével elégedetlen ember értelmezéseiről van szó. De azt tereptapasztalataink alapján állítjuk, hogy a szóbanforgó háztartás a megváltozott gazdasági feltételekre több olyan stratégiával, magatartásmóddal válaszol, amelyeknek a jelen körülményei között széleskörű társadalmi relevanciájuk van, nemcsak a falusi, hanem az elsőgenerációs városi háztartásokban is.² Az új feltételekhez való alkalmazkodás fennebb elbeszélte módozatai mikroszinten a gazdasági és társadalmi szférában egyaránt megfigyelhetők az elszegényedő családokban. Azokban a háztartásokban, ahol a családtagok a saját helyzetüket úgy élik meg, hogy szükségletekként felmerülő igényeik és ezek megvalósítási lehetőségei egyre inkább szétválnak.

A gazdasági oldalon a jövedelmekkel való gazdálkodásban történnek változások. Ha csökkennek a bevételek - jövedelemkiesés a munkanélküliség vagy a bérek reálértékének zuhanása miatt -, a családtagok többletmunkával próbálják helyreállítani a háztartásgazdaság megbillent egyensúlyát. Megnövekedik az önellátásra termelt javak aránya a jövedelemszerkezeten belül, a falusi család, olykor a használt technológiákban archaikusabb formákhoz is visszalépve, az önellátás fokozásával próbálja megakadályozni a már elért életszintről való visszacsúszást. A kisgazdaságok termékszerkezetének alakításában a vezérlőelv a lehető legteljesebb önellátásra törekvés, nincs piaci orientáció, racionális kalkuláció, a termelőtevékenység és a háztartásműködés

nem különül el. Egyes erőforrásokkal (föld, munkaerő) pazarló gazdálkodás folyik. (Ennek a gazdálkodási stratégiának kulturális meghatározottságát és az érvényesülő mentalitás korlátozó szerepét a piaci orientációban részletesen elemezte Biró-Gagyai-Oláh: Antropológiai Műhely 1994. 1 sz. 7-39.)

A szegényedést érzékelő háztartásvezetésben fontos szempont a nem kevés időt és energiát igénylő olcsóbb vásárlási lehetőségek keresése. Ugyanakkor a családtagok korlátozzák a kiadásokat, lemondanak egyes fogyasztási tételről, elsősorban a kedvezőbb időszak életgyakorlatában kialakult kulturális, rekreációs tevékenységekről. Az anyagi nyomás erősödő érzetére a korábbi gyakorlathoz képest apró takarékosági eljárásokat vezetnek be. Mindeközben, ha a kiadások így is meghaladják a bevételeket, lassan elfogy a kedvezőbb időszakban félretett pénztartalék. Ha a korábbi családi ciklus egyértelműen a gazdasági növekedés és az aspirációk emelkedésének időszaka volt, akkor a jelen kedvezőtlen feltételei között az igény szint csökkentésének, kényszerű visszafogásának keserves folyamata zajlik: „a családtagokra fokozottan nehezedő nyomás, az életkeretek beszűkülése tendenciaszerűen az igény szintek adottságokhoz kötődését erősíti” (Tardos 1988:160). Előfordulhat az is, hogy a család abszolút anyagi helyzete valójában nem romlott, de a családtagok a vonatkoztatási csoportjukhoz viszonyítva érezhetik úgy, hogy a már kiküzdött életszintet nem tudják tartani. Ez a lemaradásérzékelés már a kedvezőtlen gazdasági helyzet **mikrotársadalmi** következménye.

Olyan szociokulturális környezetben, ahol az anyagi gyarapodás bizonyult a társadalmi felemelkedés tömegesen járható útjának, a vagyoni, ellátottsági szint tartós stagnálása vagy visszaesése mentálisan nehezen vállalható helyzet. A szóbanforgó társadalmi kisvilágokban az egyéni-családi szociális identitást a normatív elvárások szerint kötelező felmutatni. Ebben a kifelé forduló életformában az életvezetés mentális szimbolikus oldala jelenti minden más számára a vonatkozási keretet. Ez a beállítódás a társadalmi szereplőkben folyamatos igazodási kényszert termel a mindennapok rutincselekvéseiben éppúgy, mint az ünneplés kiemelt pillanataiban. Az elszegényedés, a lemaradás ebben a társadalmi közegben nehezen megélhető presztízsveszteség és identitásválság nélkül (Biró-Biró 1995:190-192).

Ha az anyagi visszaesés egyik családtag munkanélküliségének következménye, a teljes foglalkoztatottság időszakában szocializált nemzedék számára a „sehová se tartozás” - a fennebb említett szociokulturális sajátosság következményeként is - súlyos lelki teher. A munkahely nem csak jövedelmet, védeltséget is jelent: „az állás belépőjegy az ellátmányok világába. Meghatározza az emberek jövedelmét,... társadalmi helyüket, önbecsülésüket és életük megszervezésének módját” (Dahrendorf 1994:228). Ezzel szemben a munkanélküliség lerombolja az ember önbecsülését, felborítja életvitelét, a pszichikai erőforrások átlagosnál nagyobb kimerítésével jár. A munkanélküli nemcsak az anyagi jövedelmektől megfosztott, de a pozitív személyes helyzetmeghatározáshoz fontos kapcsolatoktól is. Az egyedüllét, a kommunikáció hiánya elbizonytalanodó identitástudathoz, önértékelési zavarokhoz vezet. A munkanélküli egyéni valóságtapasztalatából „ha hiányzik a mindennapos, másokkal folytatott szociális érintkezés megerősítő visszacsatolása, az önmagába zárt egyén gyanakvó, nyomotthagulatú, ellenséges, szorongó, zavart emberré válhat” (Goffman 1981:197). Ezek a feszültségek végső soron a személyközi kapcsolatokban, a család belső viszonyaiban konfliktusforrások lehetnek.

Ha nincs látványos lesüllyedés, csak anyagi, társadalmi stagnálás, „a helyhezkööttség, a mozdulatlanság akkor is a lemaradás érzésével és az önbecsülés csökkenésével jár, ha ténylegesen nem jelent rosszabb helyzetet, mint az elmozdulás. A mobilitásnak önmagában is van értéke” (Losonczy 1986:116). Nem feltétlenül szükséges, hogy a vonatkoztatási csoportokat, referenciapontokat, amelyekhez viszonyítva a falusi család a lemaradását érzékeli, a maguk konkrétságában a közvetlen környezetében megtalálja. A háztartások számára teljesíthetetlen kihívások jöhetnek a formális társadalmi intézmények felől is.

Természetesen a mai falusi régiókban sokféle eltérő társadalmi helyzet és státus létezik. Azt ki kell hangsúlyoznunk, hogy a családok helyi szociális státusából nem minden esetben vonható le érvényes következtetés a családtagok szegénység-tapasztalatáról. A mai falusi elszegényedés nemcsak a lokális társadalmi hierarchiák alsó, hanem közép- és felső szintjein is mindennapi tapasztalat: nincs konzisztencia a vagyoni helyzet és a mindennapi megélhetés között: a

jó lakás rossz megélhetéssel, a rossz lakás pedig sokszor jó megélhetéssel járhat együtt... „ (Losonczy 1989:115).

A hátrányos helyzetű térségekben „a népesség átlagos ellátottsági szintjétől leszakadt, a fejlődés főáramától lemaradt, kommunikációs szempontból izolált (s a korábbi elvándorlások következtében összetételében bizonyos fokig homogénebbé vált) településeken a legintenzívebb a környezeti nyomás” (Tardos 1988:75). A háztartásokat ettől nem védik meg a lokalitásban kialakított és évtizedekig fenntartott társadalmi kapcsolatok sem, ezért általános ezeknek szűkítése, összevonása, ily módon elérhető fenntartásuk költségeinek megtakarítása.

Tapasztalataink arról győztek meg, hogy a kedvezőtlen külső hatások kivédésére a mai falusi társadalmak a mentalitás és a gazdálkodási magatartásmódok síkján egyaránt felkészületlenek. Az Ahiezer megfogalmazta „önátalakításra irányuló reflektív képesség” jelei a székelyföldi falusi környezetben a kilencvenes évek közepén alig láthatók. A hiányzó kompetencia okait fejtegetni nem ennek az írásnak a feladata. Tényként fogadhatjuk el, hogy napjainkban a rurális régiókban a társadalmi hátrányok felhalmozódása, az esélyegyenlőtlenségek megszilárdulása és újratermelődése meghatározó folyamat. A helyzet kezelése - akár egy jól átgondolt szociálpolitika által, akár a kívánatos régiófejlesztési programok keretében - kétségtelenül össztársadalmi érdek lenne. Mert az elszegényedéssel jár, a jólétet és a méltóságot egyaránt érintő, egyre mélyülő egyenlőtlenség sokba kerülhet. Türelmetlenné teszi az embereket „a vagyon és a jövedelmek egyenlőtlenségével szemben. Amely pedig, úgy látszik, nem nélkülözhető a hatékony modernizációhoz. A hivalkodóan arrogáns pompa az új nyomort is hivalkodóan arrogánssá teszi, s kettejük újratámadó osztályharcában esetleg ismét nem születik meg a magyar modernizáció” (Garai 1995:101). Nyugodtan hozzátehetjük: nem születhet meg a román sem.

Jegyzetek

1. Az éhhalál az erdélyi társadalom múltjában nem túl távoli történelmi tapasztalat. A XIX század elején a sorozatos rossz termésű évek idején egyes vidékeken tömeges éhezéstről beszélnek a történelmi források. A falusi lakosság jelenkori gazdálkodásában megfigyelhető túlbiztosításra törekvés (pl. tartalékképzés alapélelmiszerekből) véleményünk szerint nem független az éhezés, a „hét szűk esztendő” történelmi tapasztalatától. (V.ö. az **éh, éhezés, éhenhalás, éhező**, stb. szócikkek adatait az Erdélyi Magyar Szótörténelmi Tár II. köt 708-711 oldaláról).

2. Ez az állításunk, mint egyszemélyes kutatói tapasztalat, a szegényes erdélyi magyar társadalomkutatásban ma még nem támasztható alá alapkutatások, szociológiai felmérések adatsorain alapuló értelmezésekkel. Ugyanakkor cáfolni is nehéz lenne.

Szakirodalom

Ahiezer, Sz. A. 1995

Oroszország: megosztott civilizáció?

In: **Replika**. 19-20 sz. 123-138.

Andorka Rudolf 1994

A falusi társadalom változásai.

In: **Agrártörténeti Szemle**. 1-4 sz. 3-27.

Biró Albin - Biró A. Zoltán 1995

Elszegényedési jelenségek a Csíki-medencében.

In: **Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról**. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda.

Dahrendorf, R. 1994

A modern társadalmi konfliktus. Gondolat. Budapest.

Garai László 1995

Quo vadis, tovaris? Scientia Humana. I. kötet.
Budapest.

Goffman, E. 1981

A hétköznapi élet szociálpszichológiája. Gondolat.
Budapest.

Jakobs, M. 1993

Az életszínvonal és az élet minősége.

In: **Etika a gazdaságban**. Szerk. Kindler József és
Zsolnai László. Kereban Kiadó. Budapest.

Kornai János 1993

Útkeresés. Századvég Kiadó.

Kovács Imre 1995

A mezőgazdasági privatizáció és a családi farmok
jövője Közép- és Kelet-Európában.

In: **Korunk**. 5.sz.

Len Doyle - Ian Gough 1991

Emberi szükségletek és szocialista jóléti politika.

In: A jóléti állam. Budapest.

Szerk. Ferge Zsuzsa - Lévai Katalin.

Lengyel György - Tóth István János 1990

Az életszínvonallal való elégedetlenség társadalmi tényezői. In: **Jelkép**. 1 sz. 31-46.

Losonczy Ágnes 1989

Ártó-védő társadalom. Közgazdasági Jogi Könyvkiadó. Budapest.

Tóth Attila 1995

A közösségi gazdálkodás a Székelyföldön.

In: **Regio**. 1995. 1-2. 145-154.

Tardos Róbert 1988

Meddig nyújtózkod(j)unk? Igényszintek, gazdasági magatartástípusok a mai magyar társadalomban. Közgazdasági Jogi Könyvkiadó. Budapest.

Vincze Mária 1995

A román agrárpolitika és a kisparaszti gazdaságok.

In: **Korunk**. 5 sz. 36-39.

Zombori Gyula 1994

A szociálpolitika alapfogalmai. Budapest.